

касы әр-түрлі сөз тіркестер ағылшын тілінен орыс тіліне сөз жасау әдісімен аударылған.

* * *

Some English terminological word combinations with

hyphen of scientific character were shown to correspond to compound Russian words in translation. These words are formed using either interfix -o-, or union of all words into one word.

Л. Ж. Мұсалы

АУДАРМАНЫҢ НОРМАТИВТІ АСПЕКТИЛЕРІ

Аударманың жалпы теориясында аударма нормасы деген ұғым қолданылады, аударма сапасын бағалау жұмысы осы ұғым негізінде іске асады. Аударматану ғылымында теориялық (дескриптивті) мәселелермен қатар, нормативті (прескриптивті) аспектілер де қамтылады. Аударма нормасы ұғымы аударма теориясының прескриптивті тарауларында қарастырылады. Аударматанудың теориялық тараулары аударманы тіларалық коммуникация құралы ретінде, объективті түрде бақыланатын, сипаттауға, түсіндіруге болатын құбылыс ретінде зерттейді. Ал аударманың нормативті аспектілерін қарастыратын тарауларда аударманы теориялық тұрғыдан зерттеу негізінде, аударма үдерісін оңтайландыруға, аудармашы жұмысын жеңілдету және сапасын жақсартуға, аударманы бағалау әдістерін және болашақ аудармашыны оқыту әдістемесін жасауға бағытталған практикалық ұсыныстар қалыптасады.

Өзінің кәсіби функциясын саналы түрде дұрыс атқару үшін аудармашы өз қызметінің мақсатын, осы мақсатқа жету жолдарын толық айқындап алуы тиіс. Бұл үшін аудармашы өзі аударып отырған салаға және тілдер комбинациясына қатысты аударманың жалпы, жеке, арнаулы теорияларының негіздерімен тереңірек танысуы қажет. Бұл бағытта аудармашы ол осы тілдер арасындағы сәйкестіктер жүйесін білуі, аударманың тәсілдері мен әдістерін, тиісті сәйкестікті және нақты контекст жағдайына сай аударманың ең тиімді тәсілін таңдай алуы, аударма үдерісінің барысы мен нәтижесіне әсер ететін прагматикалық факторларды ескере білуі қажет.

Аударманың жоғары сапасын қамтамасыз ету үшін аудармашы аударманы түпнұсқамен салыстыра алуы керек, мүмкін болатын қателіктерді жіктеп, бағалап, тиісті түзетулер енгізе алуы тиіс. Аударма сапасын бағалауды, қателіктерді табу және жіктеуді аудармашы еңбегінің нәтижелерін талдайтын тұлғалар: редак-

торлар, сыншылар, тапсырыс берушілер, аударма оқытушылары т.б. айналысады. Аудармашыға арналған практикалық ұсыныстар мен аударманы бағалау өзара байланысты және өзара тәуелді. Егер аудармашы қандай да бір талаптарды орындауға тиіс болса, оның жұмысының нәтижесі оның осы талаптарды қаншалықты толық, табысты орындағандығына байланысты болады. Аудармашының өзі де, аударма сапасын бағалайтын басқа тұлғалар да, дұрыс аударма нақты талаптарға жауап беруі қажеттігі туралы қағидаға сүйенеді. **Аударма сапасына қойылатын талаптардың жиынтығы аударма нормасы деп аталады.** Аударма сапасы оның аударма нормасы деңгейіне сәйкес келу деңгейіне және осы нормадан саналы түрде және еріксіз ауытқу сипатына қарай анықталады.

Нормативті талаптар аударма қағидалары мен ережелері түрінде қалыптасады. Нормативті ережелер жалпы немесе жеке болуы мүмкін, немесе аударманың белгілі бір типіне немесе жалпы аудармаға қатысты болады. Олар біртұтас ереже түрінде түзілуі немесе осы ережені қолдануға болатын жағдайларға қатысты немесе қолдануға болмайтын (ережеден тыс) нұсқау түрінде жасалуы мүмкін. Мысалы, эквивалентсіз лексиканы беру ережелерін, жалқы есімдерді, дәстүрлі лауазым атауларын аудармада дұрыс беру туралы ұсыныс-нұсқаулардың жалпылама деңгейі әртүрлі болады. Әр жағдайда нормативті ұсыныстар құбылыстардың нақты шеңберінде ғана қолданылады.

Аударма үдерісінің (аударма сапасы) нәтижелері: аударманың түпнұсқаға мағыналық жақындағының деңгейімен, түпнұсқа мен аударма мәтіндердің жанрлық-стилистикалық сипатымен, аудару вариантын таңдауға әсер ететін прагматикалық факторлармен анықталады. Аударманың осы аталған аспектілерінің бәрінің тікелей нормативті сипаты бар, аудармашының стратегиясын және оның еңбегінің өлшемдерін анықтайды. Аудармашының аударма тілді нор-

мативті түрде қолдану талаптары, сондай-ақ, аударма үдерісі нәтижелерінің аудармашы қызметінің мақсаты мен міндеттеріне қойылатын жалпыға бірдей қабылданған, аудармашы нақты бір тарихи кезеңде басшылыққа алатын көзқарастарға сәйкес болу қажеттігі аударма нормасы ұғымына кіреді. Осылайша, аударма нормасы нормативті талаптардың бес түрінің өзара әрекеттесуі нәтижесінде қалыптасады:

- 1) аударманың эквиваленттігінің нормасы;
- 2) аударманың жанрлық-стистикалық нормасы;
- 3) аудармашылық сөйлеудің (сөйлеу тілінің) нормасы;
- 4) аударманың прагматикалық нормасы;
- 5) аударманың конвенционалды нормасы

Түпнұсқа мазмұны мен аударманың эквиваленттігі олардың коммуникативтік тұрғыдан тепе-теңдігінің негізі болып табылады. Аударма эквиваленттілігінің нормасы бұлжымайтын өлшем емес. Ол түпнұсқа мазмұны мен аударманың барынша жақын, сәйкес болуын білдіреді, бірақ аударма адекваттығын қамтамасыз ететін басқа да нормативті талаптарға жауап беретіндей белгілі бір шектен аспауы тиіс. Әрбір нақты жағдайда эквиваленттілік типі БТ мен АТ бірліктерінің тепе-теңдігімен, сондай-ақ, аударма актісіне ықпал ететін прагматикалық факторлармен анықталады. Түпнұсқа мазмұнын ең төменгі деңгейде де бере алмаған аударма эквивалентті емес табылғанда, аударма эквиваленттілігінің нормасы толық бұзылған болып саналады, ал басқа нормативті талаптарды эквиваленттіліктің осы орындалған аудармадан да жоғары деңгейінде орындауға болатындығына көз кеткізілсе, аударма эквиваленттілігі жартылай бұзылған болып табылады. Бірінші жағдайда аударма қанағаттанарлықсыз деп танылады, ал екінші жағдайда – егер табысты тілаларлық коммуникация үшін барынша жоғары мағыналық жақындық міндетті емес болған жағдайда ғана қабылданады.

Аударманың жанрлық-стистикалық нормасы деп аударманың аударылатын мәтіннің типіне, стилистикалық ерекшелігіне және басым функциясына сәйкес келу талабын атауға болады. Жанрлық-стистикалық норманы сақтауда аударманың жанрлық жіктемесін және аударылатын мәтін типтерін жақсы білген жөн. Мәтін типі түпнұсқаның сипатымен анықталады, ал аудармаға қойылатын стилистикалық талаптар – аударма тілдегі осыған ұқас типтегі мәтіндерді сипаттайтын нормативтік ережелер болып табылады. Жанрлық-стистикалық норма - өте маңызды норма болып табылады, оның

аясына аударманың негізгі міндеті және оның жұмысының сапасын бағалаудың өлшемі болып табылатын эквиваленттіліктің қажетті деңгейі, доминантты функция да кіреді. Аударма сапасына қойылатын нормативті талаптар да нақты мәтін типіне қарай түрліше болатынын ескерген жөн, көркемдігі жоғары әдеби туынды мен биографиялық-деректі романды, опералық либретто мен патенттік куәлікті бағалау үшін бірдей өлшем қолданбайтынымыз түсінікті. Көркем туынды аудармасы оның әдеби жетістігіне, техникалық аударма – терминологиялық дұрыстығына, жарнама аудармасы – оның ықпалдылығына байланысты бағаланады.

Аудармашылық айтылым (речь) нормасы. Аударма мәтін – аударма тілдегі (АТ) тілдік туынды, сондықтан ол осы тілдің нормалары мен узусына бағынады. Бірақ бұл ережелер тіл қызметінің барлық жағдайлары үшін бірдей болмайды. Олар әр функционалды стильде, сондай-ақ жалпы әдеби тілдің түрлерінде әрқилы болып келеді. Жалпы әдеби тілді әдетте сөйлеу тілі (биресми қарым-қатынас) және көркем әдебиет тілі деп бөледі. Лингвистикалық әдебиетте, тілдің ерекше түрі ретінде ғылым тілін атайды. Аударма мәтіндердің «екінші мәтін екендігі», олардың өзге тілдегі түпнұсқаға бағдарлануы бұларды сол аударма тілдегі басқа тілдік туындылардан ажыратып тұрады. Қандай да бір тілдегі аударма мәтіндердің жиынтығы осы тілдің ерекше түрін, аударма тілді туғызады, оның функционалды стильдер және басқа түрлері болады. Аудармашы үнемі түпнұсқаны бағдарға алып отыратындықтан, тілдік құралдарды қолдану сипаты сөзсіз түрленіп отырады, тілдік норма, әсіресе узус көп өзгереді. Екі тілдің аударма үдерісі кезіндегі арақатысына қарай ұқсас формалар, тілдік құралдарды кеңінен пайдаланылады. Көптеген сөздер, тіркестер, жағдаятты сипаттау тәсілдері ең алдымен аударма тілге тән болады, содан соң ғана түпнұсқаның тіліне ауысады немесе узуальды сипат алады. Қазір көп қолданылып жүрген «бастамалар көтеру», «бейбіт келіссөздер», «ерікті миссия», «әскери қақтығысты (конфронтация) азайту», «альтернативті ұсыныстарды қарастыру» т.б. тіркестер қазақ тілінің нормасын аударма арқылы кеңейте түседі.

Осылайша, аудармашылық айтылым (речь) нормасын БТ нормас мен узусының ережелерін осы тілдегі аударма мәтіндердің узуальды ерекшеліктерін ескере отырып, сақтау ретінде анықтауға болады. Бұндай ерекшеліктерді аудармашылар практикалық жұмыс үстінде интуитивті түрде жүзеге асырады.

Аударманың прагматикалық нормасы. Аударманың прагматикалық нормасын аударманың прагматикалық тұрғыдан құндылығын қамтамасыз ету талабы ретінде анықтауға болады. Бірақ бұны толық «норма» деп санауға да болмайды, себебі аудармашылық актінің прагматикалық басым міндетін әр аудармашы өзінше шештін дара мәселе болып табылады. Дегенмен де, аударма үдерісі нәтижелерін прагматикалық мақсатта өзгерту – жиі кездесетін жағдай- бұны ескермей, аударманы нормативтік тұрғыдан бағалау мүмкін емес. Қандай да бір нақты прагматикалық міндетті орындау – аударма нормасының барлық қалған аспектілерін бағындыратын аса ірі функция. Мұндай міндетті орындай отырып, аудармашы ең дұрыс эквиваленттіліктен бас тартуы да мүмкін, түпнұсқаның жекелеген бөліктерін ғана аударуы мүмкін, аудару кезінде түпнұсқаның жанрлық сипатын өзгертуі, аударма тілдің (АТ) нормасы мен узусын бұзуы да мүмкін. Аударма актісінің прагматикалық шарттары аударма нормасынан толық немесе жартылай бас тартуға, түпнұсқаны аудару емес, мазмұндап беруге, реферат жасауға немесе оны жан-жақты репрезентацияламай, басқаша жеткізуге мәжбүр етеді.

Аударманың конвенциональды нормасы. Қандай да бір тілдік ұжымда нақты бір тарихи кезеңде аударманың мақсат-міндеттеріне және осы мақсатқа жету жолдарына қатысты нақты,

қатаң көзқарастар болуы мүмкін. Аударма тарихының кейбір кезеңдерінде түпнұсқаны сөзбе-сөз беру талабы үстем болса, түпнұсқаны «жақсарту», аудармашының түпнұсқаға қатысты «еркіндігі» талабы үстем болды. Мәселен, діни мәтіндердің аудармасы аудармашыдан түпнұсқаның мағынасына ғана емес, әрпіне де ерекше мән беруді талап етті. Қазақ аудармасы тарихының ерте кезеңдерінде түпнұсқаның тек сюжетін сақтап, өз бетінше, еркін аудару үрдісі болғанын білеміз. Бұл үрдіске дәстүрге айналып, «нәзира» деп аталғаны да белгілі. Ал орыс классикалық әдебиеті жаппай аударыла бастаған ХХ ғасырдың орта тұсында түпнұсқаның мазмұны мен пішінін қатаң сақтау мақсатында калька тәсілі белең алғанын да көреміз. Басқаша айтқанда, қоғам дамуының белгілі кезеңдерінде аударма нормасының кейбір аспектілерінің бұзылуы қалыпты жағдайға айналды. Осылайша, кез келген тарихи кезеңде аудармаға қойылатын нормативті талаптар осындай өзіндік «конвенционалды нормалар» негізінде қалыптасты.

Осылайша, аударманың нормалары өзара тығыз байланысты және әрқайсысы да маңызды болып табылады.

***

В статье рассматриваются нормативные аспекты перевода и основные виды нормативных требований к переводу.

***

This article is devoted to normative aspects of translation and the types of normative requirements to translation.

В. В. Субботина

ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА БЕЗЭКВИВАЛЕНТНОЙ ЛЕКСИКИ

В настоящее время возрастает интерес лингвистов к исследованию языковых явлений в широком экстралингвистическом аспекте. Таким образом, одним из актуальных направлений лингвистических исследований стало лингвострановедческое направление, предполагающее изучение языка в тесной связи с культурой народа, говорящего на этом языке. Вышесказанное дает право сделать вывод о том, что основной задачей лингвострановедения является изучение тех языковых единиц, которые наиболее ярко отражают особенности культуры народа-носителя языка и среды его существования. Ряд исследователей, Н.Г. Комлев, Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров и другие, подчеркивают, что изучение культурного компонента

слова является важнейшим условием успешного овладения иностранным языком. По мнению языковедов, содержание слова, восходящее к истории, географии, музыке, фольклору и т.д., т.е. к культуре народа, называется страноведческим культурным компонентом. Поскольку в процессе изучения иностранного языка подлежит усвоению и культура, то в плане лексики, ее усвоение в значительной степени сводится к овладению словами, семантика которых отражает своеобразие культуры. Такие слова Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров называют лексикой с культурно-страноведческим компонентом или словами с культурным компонентом /1, с.15/.

Страноведческий культурный компонент присущ, прежде всего, так называемой «безэкви-